

YENİ DÜZENLEMEDEN SONRA AMEA NİZÂMÎ GENCEVÎ MİLLÎ AZERBAJYAN EDEBİYATI MÜZESİ

Nail TAN

Başlangıcından günümüze Azerbaycan edebiyatının önemli şahsiyetlerinin hayat hikâyelerini, eserlerini, varsa kullandıkları eşyaları; fotoğraf, tablo, büst, heykel ve diğer görsel malzeme desteğiyle çağdaş müzecilik teknolojisini kullanarak sergileyen Bakü'deki AMEA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi) Nizâmî Gencevî (onlar N. Gencevî adına diyorlar) Millî Azerbaycan Edebiyatı Müzesinin son durumunu 18 Kasım 2016 tarihinde arkadaşım Hayrettin İvgin'le görmek imkânını bulduk. Son durumunu diyorum çünkü müze binası 2004-2009 yılları arasında hem restorasyon geçirmiş hem de sergileme düzeni yenilenerek 14 Mart 2009 tarihinde Devlet Başkanı Sayın İlham Aliyev'in şu mesajıyla halka açılmıştı:

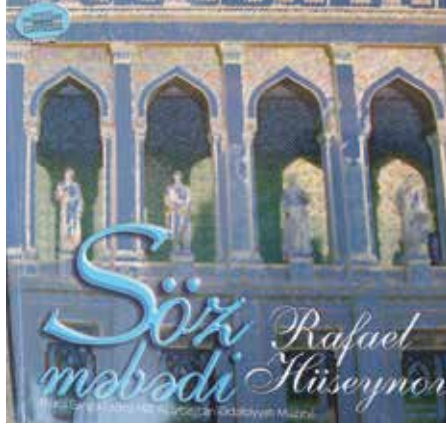
“Nizâmî Adına Millî Azerbaycan Edebiyatı Müzesinin tamirden sonra yeniden faaliyete başlaması muasır Azerbaycan tarihinde elametdar (çok önemli) hadisedir.

Müzedede nümayiş ettirilen (sergilenen) eksponatlar (nesnelere) ve sanat eserleri, Azerbaycan halkının ne kadar zengin medeniyete malik olduğunu gösterir.

Müzenin bütün emektaşlarına yeni uğurlar arzuluyorum.” (14.03.2009)

Son düzenlemeden önce müzeyi 2003 yılında (16 Mart 2003) gezmiş ve o günkü durumunu, tarihçesini kaleme alan bir makale yazmış (*Türk Dili*, S. 618, 6/2003, s. 625-28), niçin Türkiye’de böyle bir müzeye ihtiyaç duyulmadığını ilgililere sormuştuk.

18 Kasım 2016 tarihinde müzeyi gezdikten sonra, tebrik için uzun süreden beri müdürlüğünü yapan AMEA Üyesi Prof. Dr. Rafael Hüseyinov’un yanına gittiğimizde bize, *Söz Mebedi / Mabedi* adlı (Bakü 2015, 48 s.) müzeyi tanıtan kitabını armağan etti.

Sergilenen koleksiyon kadar, müze binası da gezenleri büyülüyor. Bakü Kalesi’nin giriş kapısına (İçeri Şehir Kapısı) bakan meydanın (Çeşme Meydanı) yakınında bulunuyor. Nevruz kutlamaları bu meydana ateş yakılarak başlatılıyor. Dört katlı binanın dış cephesi çiniler, Azerbaycan edebiyatının altı ünlü şahsiyetinin heykelleri ve bazı yazarların büst ve tablolarıyla donatılmış. Hemen yakınındaki parklarda Azerbaycan Türkçesinin ünlü şairi Sabir ve Nizâmî’nin görkemli heykelleri yükselmekte.

Söz Mabedi adlı kitaptan öğrendiğimize göre, Bakü’de ilk edebiyat müzesi SSCB Dönemi’nde açılmış olup şehir merkezindeymiş. 1939 yılında; Nizâmî’nin (1141-1209) doğumunun 800. yılı dolayısıyla 1941 yılında açılmak üzere, hükümetçe Nizâmî Gencevî Müzesi kurulması kararlaştırılmış ve mevcut binanın restorasyon ve müzeye dönüştürülmesi çalışmalarına başlanmıştır. II. Dünya Savaşı’nın ekonomik sıkıntıları dolayısıyla müzenin açılışı 1941’de değil de ancak 1945 yılında gerçekleştirilebilmiştir. İlk hizmete açılıştan, sadece Nizâmî ve dönemi eserlerine ağırlık verilmişken 1947’de koleksiyon biraz genişletilmiş, 1967’de de Azerbaycan edebiyatının tamamını kapsar duruma getirilmiştir. Bu yeni düzenleme, binadaki 23 sergileme salonu ve bir konferans salonu kullanılarak yapılmıştır. Konferans salonun-

da; şair ve yazarlarla ilgili konferans, panel ve sempozyumların, anma toplantılarının düzenlendiği görülmüştür.

Eski müzede (1967-2004), 3000'den fazla edebî eser ve yazarlara ait eşya bulunmaktaydı. Bu eserlerin kataloğu üç cilt hâlinde 1968 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. 2009 düzenlemesinden sonra mevcut materyal sayısının 100.000'i aştığı ifade edilmiştir.

1967 yılında bütün Azerbaycan edebiyatını kapsayacak şekilde tasarlanan sergileme düzeni 2004 yılına kadar sürdürüldü. Müze; İngilizce, Fransızca, Rusça, Arapça ve Farsça bilen rehberler eşliğinde geziliyordu. Sergilenen eserlerin altında, yanında Rusça ve Azerbaycan Türkçesinde iki dilde

bilgi bulunmaktaydı. 2009 düzenlemesinde; çağdaş müzecilik düzenlemesine geçilmiş, salon sayısı artırılmış, rehberli gezi kaldırılmış, cihazla gezme, monitörden bilgi verme uygulaması başlatılmıştır.

Prof. Dr. Rafael Hüseyinov'un kitabından (s. 2) kısmen Türkiye Türkçesine aktardığımız Azerbaycan edebiyat tarihiyle ilgili şu satırları okumadan müze hakkında ayrıntılı bilgi vermek doğru olmazdı:

“Dünya medeniyet (kültür) hazinesine, özüne mahsus yüce makamı olan, beşeriyetin söz hazinesine de misilsiz edebî inciler ve dâhi şairler bahşetmiş Azerbaycan edebiyatının yaşı üç bin yıldan fazladır.

Azerbaycan'ın söz sanatı, Şark şiir ve nesrinin ananelerini devam ettirip yaşatmakla birlikte Garp edebiyatının da tür ve şekillerini özümseyerek yüz-yıllar boyu inkişaf ettirmiştir. Bu rengârenk edebiyat, doğduğu Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Farsça, Arapça dillerinde de yaratıldığı gibi İngilizce, Fransızca ve Rusça da kaleme alınmış; Fars, Arap, İngiliz, Fransız ve Rus dilli kültürlerin terakkisine öz avazsız armağanlar vermiştir.”

Üç bin yılı geride bırakan bir edebiyatın elbette ki çok sayıda şair ve yazarı olacaktır. Dr. Hüseyinov'un tespitine göre (s. 5), yazılı kaynaklarda kadim devirlerden 21. yüzyıla kadar Azerbaycan'ın dört bine yakın şair ve yazarına tesadüf edilmiştir. Bu rakam, Azerbaycan edebiyatının zenginliğini ispata kâfidir. İşte Nizâmî Gencevi'nin adını taşıyan bu görkemli müze; klasik Azerbaycan şair ve yazarlarının hepsini eserleriyle birlikte bir araya getiren, üç bin yıllık tarihi bir edebiyatın kutsal mekânıdır denilebilir.

Müzedede Dede Korkut tablosu
(Ressam S. Şatikov)

Bir nebze müze binasının tarihçesine göz atmamızda yarar var çünkü müze yapıları, hiçbir zaman rastgele inşa edilmiş mekânlar olamaz. Mutlaka mimari değerlerinin bulunması gerekir. Azerbaycan Millî Edebiyat Müzesi binasının yükseldiği arazide, önce 1850 yılında tek katlı bir kervansaray inşa edilmişti. O tarihte Bakü, yüksek duvarlarla çevrilmiş bir kale şehirdi. Kervansaray, yolcuların rahat giriş çıkışına imkân vermesi açısından şehrin biraz dışında (200-300 m.) yer almıştı. 1856-1868 yılları arasında Mimarbaşı Qasım Bey Hacıbababeyov'un (1811-1874) nezaretinde kervansaray iki katlı hâle getirildi. Mühendis A. Nikitin, 1915'te ikinci katın projesini yeniden çizdi ve inşaatını sonuçlandırdı. Yeni

katta, oyun salonu ve yemekhane bölümü dikkati çekmekteydi. Kervansaray, bu onarım ve ekleden sonra yeni sahibi Hacı Hacığa Dadaşov tarafından Metropol adlı bir otele dönüştürüldü. 15 Eylül 1918'de Nuri (Killigil) Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Bolşevik ve Ermeni güçlerinin işgalinden kurtarıp başkente çevirmesinin ardından Metropol Oteli'nde Azerbaycan Hükümetinin bakan ve memurları hem ikamet etti hem de görev yaptılar. İki yıl sonra Ruslarca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

kurulunca binaya Azerbaycan Hemkârlar İttifakı / İşçi Sendikası yerleşti. Bu dönem, 1939 yılına kadar sürdü. Yirminci yüzyılda şehir, kale dışına taşdı. Yeni mahalleler, çarşılar, parklar inşa edildi. 1939 yılında hükümet, Nizâmî Gencevî'nin 800. doğum yıl dönümü kutlamalarına yetiştirilmek üzere binanın restore edilip müze hâline getirilmesini kararlaştırdı. Ülkenin en yetenekli mimar, ressam, heykeltıraş ve nakkaşları restorasyonda ve müzenin kuruluşunda görevlendirildi. Mimar Sadıq Dadaşov ve Mikayıl Hüseynov'un çizdiği planlar doğrultusunda binaya iki kat daha eklenip dört katlı duruma getirildi. Nizâmî heykeline bakan dış cephe yeniden düzenlendi. Azerbaycan edebiyatının altı büyük şahsiyetinin (Fuzûlî, Molla Penah, Vagif, Mirza F. Ahundov, Natevan, Celil Memmedguluzade, Cafer Cabbarlı) heykelleri, nişlere yerleştirildi. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sıkıntılar sebebiyle restorasyon ve müze içi düzenleme 1941 yılına yetiştirilemedi. Ancak 14 Mayıs 1945 tarihinde Nizâmî ve dönemi Azerbaycan edebiyatını kapsayacak şekilde, bir müze olarak halkın ziyaretine açıldı. O tarihte müzede sadece 213 yazma, 200 taş baskı kitap, 15 kazıntı/arkeoloji materyali, 424 resim, minyatür, büst ve heykel bulunmaktaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi müzenin genişletilip bütün Azerbaycan edebiyatını kapsayacak duruma getirilmesi ancak 1967 yılında 23 salonda gerçekleştirilmiştir. 2009 düzenlemesinden sonra 35 esas ve 15 yardımcı salona yerleştirilip önemli bir bölümü sergilenen materyal sayısı 100.000'i aşmıştır.

Müze; sadece bir edebiyat müzesi olmakla kalmayıp aynı zamanda ressam, heykeltıraş, hattat, nakkaş ve halı ustalarının edebiyatla ilgili eserlerinin sergilendiği bir güzel sanatlar müzesi konumundadır. Azerbaycan'ın en tanınmış sanatçılarının şair, yazar ve eserleriyle ilgili tablo, minyatür, heykel, büst ve halıları salonları donatmaktadır. Söz konusu sanatçılardan bir bölümünü hatırlatalım:

Ressamlar: Sadıq Şerifzade, Rüstem Mustafayev, Azim Azimzade, Settar Behlulzade, Mikayıl Abdullayev, Büyükağa Mirzazade, Maral Rahmanzade, Necefqulu, Elmira Şahtahtinskaya, Tahir Salahov, Toğrul Nerimanbeyov.

Müzede Fuzulî tablosu
(Ressam H. Aliyev)

Heykeltıraşlar: Fuad Abdurrahmanov, Sabsay Penhos, İbrahim Zeynalov, Celal Qaryağdı, Ömer Eldarov, Tokay Memmedov, Elcan Şamilov, Münvever Rzayeva, Qorhmaz Süceddinov, Âkif Esgerov.

Minyatüristler: Sultan Mehemmed Okuluna mensup minyatür sanatçıları.

Halı Ustaları: Latif Kerimov, Gazanfer Halıqov, Kazım Kazımzade, Emir Hacıyev.

Müzedeki teşhir salonlarından biri; SSCB Dönemi'nde milliyetçi, hürriyetçi görüş ve eserlerinden dolayı hapsedilmiş, öldürülmüş (Hüseyn Cavid gibi) Azerbaycanlı şair ve yazarlara ayrılmıştır.

Müze, her yıl beş araştırma ürünü yayın yapmaktadır: 1. *Risale* (Bilimsel İncelemeler), 2. *Qaynaq/Kaynak* (Menbalar / Kaynaklar), 3. *Şerq/Şark* (Çeviriler), 4. *Hezine / Hazine* (Katalog), 5. *Meclis* (Merasimler / Törenler).

Müzenin merkez dışında bazı şubeleri de bulunmaktadır: Kürdemir'deki Aran Bölge Merkezi, Merdekan'daki Sergey Yesenin Azerbaycan Rusya Edebî Alakalar Merkezi gibi. Hurşidbânu Natevan Karabağ Bölümü ise Ermeni işgalinden sonra Şuşadan Bakü'ye getirilmiş olup Şuşa'ya döneceği günü sabırsızlıkla beklemektedir.

Müzenin dikkatimizi çeken takdir ettiğimiz yönlerinden biri de yeniliklere, gelişmelere açık yönetim biçimidir. Müzede eserleri sergilenen şahsiyetlerle ilgili yayınlar, gelişmeler sürekli izlenmekte, koleksiyona her geçen gün yeni materyaller eklenmektedir. Fevvareler Meydanı'ndaki büyük TV ekranından halka müze hakkında sürekli sesli ve görüntülü bilgi aktarılmaktadır. Giriş katında AMEA Yayınlarının satıldığı bir yayınevi de bulunmaktadır.

Müzenin önemli görevlerinden biri de eğitimidir. Özellikle orta dereceli okul öğrencileri, öğretmenlerinin nezaretinde müzeyi gezerek Azerbaycan edebiyatı hakkında derli toplu bilgi edinmektedirler.

Azerbaycan'da bu genel müzenin dışında, önemli şair ve yazarların yaşadığı evler de müze hâline getirilip ziyarete açılmıştır. Nahçıvan'daki Hüseyn Cavid Müzesi, bu tür ev müzelerinin en güzellerinden biridir.

AMEA Nizâmî Gencevî Millî Azerbaycan Edebiyatı Müzesi, umarım Türkiye'de KTB müzecilik teşkilatının bu konuda olumlu adımlar atmasına vesile olur. Önümüzde örnek alınacak muhteşem bir kültür kuruluşu bulunuyor...